

STĀRĶIS (VĀCU STORCH) LATVIEŠU VALODAS LEKSIKOGRĀFISKAJOS AVOTOS

Ilga JANSONE
Latvijas Universitāte

1. Ievads

Latviešu valodas senās vārdnīcas sniedz ziņas ne tikai par valodā sastopamajām leksēmām, bet lielākoties arī norāda uz atbilstošu parādību, priekšmetu, dzīvu būtņu izplatību tagadējās Latvijas teritorijā. Jēdzienu *stārķis* (vācu *Storch*) apzīmējošas leksēmas sastopamas jau pirmajos leksikogrāfiskajos avotos, bet par šā putna ligzdošanas vietām un izplatību Latvijas teritorijā ir daudz neskaidrību.

2. Informācija par stārķi ornitoloģiskajās publikācijās

Bioloģijas doktore ornitoloģe Māra Janaus norāda, ka „Latvijā baltie stārķi nav dzīvojuši vienmēr. Viņu dzīvei nepieciešamas plašas, atklātas ainavas ar daudzām mitrām teritorijām — ezeriem, dīķiem, applūstošām pļavām un upju palienēm, kā arī zemnieki, kas, apstrādājot zemi, rada stārķim labas iespējas iegūt barību [...] Pašās pirmajās publikācijās par putniem Latvijas teritorijā (18. gs. beigas — 19. gs. sākums) tiek pieminēts gan baltais, gan melnais stārķis, bet nav ziņu par to izplatību un skaitu. Toties jau 19. gs. vidū vairāki pētnieki situāciju apraksta diezgan līdzīgi, proti: agrāk baltie stārķi esot ligzdojuši tikai Kurzemē, to izplatības ziemeļu robeža stiepusies gar Daugavu, bet 19. gs. pirmajā pusē putnu skaits strauji pieaudzis, tie sākuši ligzdot visā tagadējā Latvijas teritorijā.“ (Janaus 1999: 20, 22)

M. Janaus secina, ka „baltie stārķi Latvijā ir samērā neseni ienācēji. Vietējie, aborigēni, ir melnie stārķi, kuri vienmēr dzīvojuši mežos, un Latvija, kā zināms, ir bijusi un joprojām ir mežu zeme.“ (Lavrinoviča 2016) Melnais stārķis Baltijas reģiona putnu sarakstos minēts jau 18. un 19. gadsimtā; tā izplatība raksturota gan kā reta, gan piemērotos biotopos bieži sastopama (Janaus 1995: 217–218).

Ielūkojoties vienā no senākajiem 18. gadsimta pētījumiem par Vidzemes dabu — Jakoba Benjamina Fišera (*Jacob Benjamin Fischer*; 1731–1793) darbā „Versuch einer Naturgeschichte von Livland“, redzams, ka gārņu dzimtā (Reiher; *Ardea L.*) ietilpst gan baltais stārķis (Storch. A *Ciconia L.* 84.7), gan melnais stārķis (Schwarzer Reiher A. *nigra L.* 84.8), bet kopīgā dzimtas

aprakstā nav dotas norādes uz izplatības areālu un biežumu (Fischer 1778: 84–86). J. B. Fišers sniedz arī vairākus latviešu valodā sastopamus stārķa nosaukumus: *Starks*, *Dfefe*, *Swehtelis*, *Swehtsputus* (tā!), *Schiguris* (Fischer 1778: 84).

Arī Johana Melhiora Gotlība Bēzekes (*Johann Melchior Gottlieb Beseke*; 1746–1802) grāmatā „Beytrag zur Naturgeschichte der Vögel Kurlands.“ iekļauts gan baltais stārķis (A. Ciconia. 7), gan melnais stārķis (A. Nigra. 8). Pie baltā stārķa sniegta informācija, ka tas sastopams bieži, bet pie melnā stārķa rodama informācija par tā izskatu, kā arī norādīts, ka tas ligzdo šeit, resp. Kurzemē (Beseke 1792: 57).

3. Stārķa nosaukumi 17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcās

Ielūkojoties „Latviešu valodas dialektu atlanta“ leksikas daļas 36. kartē (LVDA), redzams, ka stārķim ir ļoti daudz nosaukumu, no kuriem lielākā daļa iekļauta arī kādā no senajām latviešu valodas vārdnīcām.

Pirmajā vācu-latviešu valodas vārdnīcā — Georga Manceļa „Lettus“ — vācu leksēma *Storch* nav sastopama (Mancelius Lettus 1638). Tai pašā 1638. gadā iznākušajā G. Manceļa tematiskajā vārdnīcā „Phraseologia Lettica“ sadaļā „No Puttneems“ iekļauts vācu *Storch* ar latviskajiem ekvivalentiem *Schugguris* / *Schubburis* / *contractè*, *Schuggurs* (Mancelius Phr. 1638: 279).

Kristofora Firekera 17. gadsimta latviešu-vācu vārdnīcas pirmajā manuskriptā, kas publicēts 1997. gadā dots plašāks šķirklis *Schugure. Stohrke*. Germ. *Ein Storch. Melna Schuggure / ein schwartzer Storch* (Fürecker 1997: 239). Otrajā manuskriptā dota analoga informācija, tikai *Stohrke* vietā rakstīts *Stahrke* (Fürecker 1998: 271).

1. attēls. Šķirklis *žugure* K. Firekera vārdnīcas 2. manuskripta 368. lpp.
(Manuskripts atrodas Latvijas Universitātes Akadēmiskajā bibliotēkā)

Georga Elgera trīsvalodu vārdnīcā „Dictionarium Polono-Latino-Lottaucicum“ kā poļu *Boćian nąski*, latīņu *Ciconia* analogs dots *Zubburis* / *Zubburis*. *Zuggurs*. *Zugguris* / *gārnis* / *kokadzerwa* (Elger 1683: 19).

Johana Langija latviešu-vācu vārdnīcā (Langijs 1685: 245) iekļauta G. Manceļa „Phraseologia Lettica“ sastopamā informācija (*Schugguris*

(*Schubburis*), contractè *Schuggurs, ein Storch*), kas papildināta ar Kurzemē zināmām leksēmām (in Churland heist es: *Dfähsis, Gandars, Swähtels*).

**Schugguris (Schubburis),
contractè Schuggurs, ein
Storch. in Churlandt
heist es: Dfähsis, Gan-
dars, Swähtels.**

2. attēls. Šķirkļis žuguris J. Langija „Latviski-vāciskajā vārdnīcā“, 1685.
(Attēls no E. Bleses sagatavotā izdevuma — Langijs 1685: 245)

17. un 18. gs. mijā sastādītā „Manuale Lettico-Germanicum“ ietverti visi iepriekš minētie J. Langija vārdnīcas dati, kā arī pievienota jauna leksēma *Schugdre: Schubburis, Schugguris, Schuggurs, L. J. Schugdre. Storch.* in Curl. heist *Dsehšis, Gandars, Swehtels.* L. (Manuale 128).

Nelielajā 1705. gadā izdotajā vācu-zviedru-poļu-latviešu vārdnīcā kā vācu *Storch* ekvivalenti doti *Schugguris* un *Stahrks: Der Storch / Stork / Bocian / Tas Schugguris, Stahrks* (Wörter-Büchlein 1705: 43).

Liborija Depkina latviešu-vācu vārdnīcā kā latv. *Schugurs* atbilstme dots vācu *Storch*, taču šķirkļis papildināts ar sinonīmiem, vārdsavienojumiem un cilmes norādi: *Stahrks.* Germ: *melna Schuggure / meln=Spralis. oder Sprachklis. schwarzer storch.* Manc. *Schubburs.* et *Schuggurs.* (Depkin IV, 37). Aiz leksēmas *Stahrks* virs rindām dota atsauce uz Levit[icus] resp. 3. Mozus grāmatu. Stārķa nosaukums tiek pieminēts ne tikai 3. Mozus gr. 11:19, bet arī 5. Mozus gr. 14:18, Jeremijas gr. 8:7, Ījaba gr. 39:13 un Psalmos 104:17.

1748. gadā publicētajā Kaspara Elversa vārdnīcā „Liber memorialis Letticus“ iekļauta virkne latviešu valodas leksēmu: *Storch, stahrks, fwehts putns, fchubburis, fchugguris, dfefe, melnsprahlkis* (Elvers 1748: 242).

Atšķirīga informācija sastopama Jakoba Langes vārdnīcā. 1772. gadā izdotajā vācu-latviešu daļā kā vācu *Storch* analogs iekļauts tikai *tas fchiguris* (Lange 1772: 500). Savukārt latviešu-vācu daļā ir saistītas leksēmas *žūguris* un *žiguris: Schuhguris, aliis, Schiguris, (*.) ein Storch* (Lange 1773: 286). Šai vārdnīcā iekļauta arī leksēma *Stahrks tas* bet ar skaidrojumu *ein Sandart*¹ (Lange 1773, 322).

¹ *Sandart* ir zivs nosaukums. Sal. *SANDART, m. sander, zander, zant, zahnt, xant, zehand, sannat, zannaat, der hechtbarsch, perca lucioperca* (Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm; http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GS01608#XGS01608)

Vēl J. Langes vārdnīcā atrodama arī leksēma *Bugure* ar skaidrojumu, ka tā dažās vietās sauc stārķi — *soll einiger Orten ein Storch heissen* (Lange 1773: 67).

Gotharda Frīdriha Stendera „Lettisches Lexikon“ vācu-latviešu daļā kā vācu *Storch* analogi iekļauti *stahrks*, *fwehts putns*, *melnfprahklis*, kā arī ar norādi uz J. Langes² vārdnīcu iekļautie *schubburis*, *schugguris*, *schiguris*, *dfeje* (Stender 1789 II 565–566). Nedaudz atšķirīga informācija iekļauta vārdnīcas 7. pielikumā „Putnu nosaukumi“. Šķirkļa pirmajai daļai paliekot nemainīgai, pievienota leksēma *fwehtelis* ar norādi uz izplatību tāmnieku izloksnēs, kā arī par pārņemtiem no J. Langes vārdnīcas atzīti *dfeje* un *schigguris* (Stender 1789 II 756). Šās vārdnīcas latviešu-vācu daļā iekļauta lielākā daļa iepriekšminēto leksēmu: *schigguris*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 244), *schubburis*, *Storch* (ar atsauci uz G. Elversu) (Stender 1789 I 252), *schugguris*, *Storch* (ar atsauci uz K. Elversu) (Stender 1789 I 252), *stahrks*, *Storch* (Stender 1789 I 252), *fwehts putns*, *Storch* (Stender 1789 I 307), *melnfprahklis*, *Storch* (Stender 1789 I 289), *dfeje*, *Storch* (ar atsauci uz K. Elversu), *Reiher* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 48). Nedaudz atšķirīga informācija ievietota 7. pielikumā „Putnu nosaukumi“: *kohka dfehrwe*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 387), *dfeje*, *dfehje*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 387), *melnfprahklis*, *Storch* (Stender 1789 I 388), *fandards*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 388), *schiguris*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 388), *schubburis*, *schugguris*, *Storch* (ar atsauci uz J. Langi) (Stender 1789 I 388), *stahrks*, *Storch* (Stender 1789 I 388), *fwehtelis*, *fwehts putns*, *Storch* (ar norādi, ka tiek lietoti tāmnieku izloksnēs) (Stender 1789 I 388).

19. gadsimta vēsturiskajās vārdnīcās atkārtojas visa iepriekšminētā informācija ar nedaudziem papildinājumiem. Jana Kurmina trīsvalodu vārdnīcā kā vienīgais poļu *Bocian* analogs dots augšzemnieku dialekta *Storks* (Kurmin 1858: 10).

Gustava Bražes vācu-latviešu vārdnīcā kā vācu *Storch* ekvivalenti norādīti *stahrks* un *fwehtelis* (Brasche 1875: 357).

Karla Kristiana Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīcā iekļauts gan šķirklis *stahrks* (Scham. *starkus*), *der Storch*, gan šķirklis *stahrķis*, kas iekļauts kā Liepājas pusē dzirdēts kādas zivs nosaukums (Ulmann 1872: 277). Arī leksēmām *schigurs*, *schihgurs* dotas divas nozīmes, norādot, ka nozīme ‘ein Storch’ sastopama Augšzemē (Ulmann 1872: 240). Daudznozīmes šķirkļos *schuburs* un *schugurs*

² Priekšvārdā G. F. Stenders norāda: „Nur diejenigen Wörter verantworte ich nicht, wo E. oder L. dabey stehet. Diese sind auf Autorität des Elverschen lettischen Wörterbuchs und des Langischen lettischdeutschen Lexikons hingesezt, und müssen mit einer behutsamen Prüfung gebraucht werden.“ (Stender 1789, [b. lpp.]) Pārlikojot ar L. apzīmētos vārdus, šķiet, ka tie ir pārņemti gan no J. Langija manuskripta, gan no J. Langes vārdnīcas.

dotas norādes uz citiem šķirkļiem, kur noslēdzošais ir *schigurs* (Ulmann 1872: 240, 241). Šai vārdnīcā iekļauta arī leksēma *fwehtelis, der Storch* ar norādi uz izplatību Rietumkurzemē (Ulmann 1872: 289). Kā stārķa apzīmējums minēts arī *gandrs, der Storch* ar norādi uz lietuviešu *gandras* (Ulmann 1872: 71). Leksēmām *dfehfe, dfehfis, dfehfnis, der Storch* pievienota areālā norāde, ka tā sastopama pie „Wentineeken”, kā arī iespējamā sugas norāde, ka šīs leksēmas lielākoties apzīmē melno stārķi (*der schwarze Storch*) vai gārni (*der Reiher*) (Ulmann 1782: 56). K. K. Ulmaņa latviešu-vācu vārdnīcā sastopama arī no L. Depkina vārdnīcas pārņemtā leksēma *dfehfrs, der Storch*, kurai pievienots paskaidrojums, ka tā nav zināma (*Nicht bekannt*) (Ulmann 1872: 56).

Gustava Bražes un K. K. Ulmaņa vācu-latviešu vārdnīcas daļā vācu *Storch* dotas četras atbilstes: *stahrks, fwehtelis, gandrs, klabata* (Brasche, Ulmann 1880: 676).

Trīsvalodu krievu-latviešu-vācu vārdnīcā krievu *а́истъ* un vācu *Storch* atbilstes ir *swehtelis, starks* un *gandris* (Waldemars 1872: 2).

4. Stārķa nosaukumi K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos

Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” un tās papildinājumos iekļauta iepriekšējās vārdnīcās publicētā informācija, kas papildināta ar precīzām areālajām norādēm, kā arī no publicētajiem avotiem iekļauti atsevišķi līdz tam leksikogrāfiskajos avotos nefiksēti nosaukumi³.

āzis

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” metaforiskais stārķa nosaukums *dieva āzis* iekļauts no mēnešraksta „Austrums” pēc Apsīšu Jēkaba informācijas (ME I 246 sub voce *āzis*). Arī nosaukumu *dievāzītis*, kas ir mērkaziņas apzīmējums, Apsīšu Jēkabs no Lizuma attiecina uz stārķi (ME I 484). Starp abiem putniem nekāda līdzība nav saskatāma, grūti saskatīt arī līdzību ar āzi, kas varētu būt šā nosaukuma pārnese pamatā. Iespējams, nosaukums ir okazonāls lietojums. Tas nav minēts arī „Latviešu valodas dialektu atlanta” leksikas daļā (LVDA).

bugure

Nosaukums *bugure* ‘der Storch’ iekļauts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” (ME I 345) no J. Langes vārdnīcas, kur šim apzīmējumam pievienots komentārs, ka tā dažās vietās sauc stārķi (Lange 1773: 67). Nosaukums ir pieminēts, taču nav kartografēts LVDA (98).

³ Šī informācija norādīta pie konkrētās leksēmas analīzes.

cikoniņš

Nosaukums *cikuoniņš* ‘der Storch’ iekļauts K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcas papildinājumos no mācītāja lubānieša Mārtiņa Celmiņa vārdu krājuma (EH I 269). Kā norāda J. Endzelīns, vārds saistīts ar latīnisko stārķa apzīmējumu *cicōnia*. Nosaukums nav pieminēts LVDA.

dzērve

Vārdkopnosaukumu *kuoka dzērve* ‘der Storch’ J. Endzelīns iekļāvis pēc Gustava Bergmaņa manuskripta resp. K. K. Ulmaņa vārdnīcas (ME I 548). Jāpiebilst, ka vārdkopnosaukuma *kuoka dzērve* pirmā nozīme ir cits putns — zivju ērglis. K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcas papildinājumos (EH I 357) vārdkopnosaukums *kuoka dzērve* iekļauts no E. Glika tulkotās Bībeles Ījaba grāmatas 16. rindu. Mūsdienu tulkojumā 16. rindā nav minēts stārķa nosaukums, leksēma stārķis resp. stārķa māte analogā kontekstā sastopama 13. rindā.

Nosaukums radies uz putnu ārējās līdzības pamata, vārdkopnosaukuma pirmajam komponentam norādot uz stārķu ligzdošanu kokos. Latviešu *dzērve*, lietuviešu *gervē*, prūšu *gerwe* pamatā varētu būt putna balss skaņu atdarinājums (Karulis 1992: 249).

Nosaukums ir pieminēts, taču nav kartografēts LVDA (98).

dzēse, dzēze, dzēstrs

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” leksēma *dzēse* iekļauta bez vietas norādes, *dzēsis* — no Kursīšiem, *dzēsnis* — bez vietas norādes, bet kā pirmā nozīme dota vai nu melnais stārķis (pēc RLB Rakstu krājuma), vai pēc Magazīnās iekļautās informācijas pie „ventiniekiem” tas ir vispārināts stārķa apzīmējums (ME I 548). Tāpat šeit atrodama informācija, ka G. Manceļa, G. Elversa un J. Langes vārdnīcās iekļautā forma *dzese* ir kļūdaina, jābūt *dzēse* (ME I 548). Variants *dzēze* iekļauts K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” no RLB Konversācijas vārdnīcas ar nozīmi melnais stārķis un J. Endzelīna piezīmi, ka varētu būt kļūdainš pieraksts no *dzēse* (EH I 349).

Ar nosaukumu *dzēse* saistīts arī cits stārķa apzīmējums *dzēstrs*, kas K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” iekļauts no L. Depkina vārdnīcas un RLB Rakstu krājuma (ME I 349).

Vārda *dzēse* (< **dzērse*) pamatā putna balss skaņu atdarinājums (ME I 548, Karulis 1992: 249–250).

LVDA ir pieminēts nosaukums *dzēsis* no J. Langija vārdnīcas, taču tas nav kartografēts (LVDA 98).

gandrs

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” sastopams arī tradicionāls melnā stārķa apzīmējums, kas attiecināts arī uz jebkuru

stārķi — *gañdrs*; tas fiksēts Trikātā, Rucavā, K. Līniņa vākumos (no Nīkrāces), Nīgrandē un Kalētos, un *gañdris*, kas pierakstīts Lielezerē (ME I 599). J. Endzelīns norāda, ka acīmredzot šis nosaukums zināms tikai Lietuvas pierobežā un aizgūts no liet. *gañdras*, kas savukārt līdz ar senprūšu *gandams* radies no ģermāņu valodām (ME I 599). „Baltu valodu atlanta“ prospektā (BVA 99) norādīts, ka lietuviešu *gañdras* ‘stārķis’ un latviešu *gandrs* ‘stārķis’ veido plašu kompakto areālu, apstiprinot J. Endzelīna hipotēzi par to, ka latviešu valodā šis vārds varētu būt aizgūts no lietuviešu valodas pēc tā izplatības areāla. Tiek precizēta lietuviešu *gañdras* cilme. Agrāk tas tika uzskatīts par aizguvumu no Austrumprūsijas vācu valodas izloksnēm (ME I 599; Fraenkel I 133; Smoczyński 2007: 156). Pašlaik valda uzskats, ka lie. *gañdras* varētu būt arī ar piedekli atvasināts onomatopoētisks baltu cilmes vārds tāpat kā prūšu **gandarus* (< **gandras*) (Toporov 1979: 152; Mažiulis 1988: 323; Sabaliauskas 1990: 261).

LVDA leksēma *gandris* vai *gandrs* fiksēta Dienvidrietumkurzemē Lietuvas pierobežā (LVDA 96; 36. karte). Atsevišķi šis leksēmas pieminējumi citās Latvijas vietās nav kartografēti (LVDA 98).

garķis, gārķis

Tikai K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ no RLB Rakstu krājuma iekļauts baltā stārķa nosaukums *garķis*, kas varētu būt radies nosaukumu *garnis* un *starķis* kontaminācijas rezultātā (ME I 603). Variants *gārķis* minēts no Burtniekiem pēc K. K. Ulmaņa vārdnīcas (ME I 618).

LVDA fiksēts nosaukums *gārķis* no Burtniekiem pēc K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas“, taču tas nav kartografēts (LVDA 98).

garnis, gārnis

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ uz stārķi attiecināts arī gārņa apzīmējums: *gārnis* sastopams Grundzālē un saistīts ar liet. *garnys* (ME I 603), bet *gārnis* kā stārķa apzīmējums — Smiltēnē (ME I 618).

Vārda *garnys* etimoloģija joprojām ir diskutējama. Agrāk šo nosaukumu saistīja ar liet. *gervė*, pr. *gerwe* (Fraenkel I 137–138; Pokorny 1969: 383 utt.). Taču tagad daži etimologi šo hipotēzi atmet, jo nav iespējams izskaidrot dažas fonētiskās pārmaiņas (Smoczyński 2007: 160). Domājams, ka liet. *garnys* ir onomatopoētiskas cilmes vārds un tā pamatā ir interjekcija — baltu **gār* (: **gēr*) (Mažiulis 1988: 335). Pēc citu valodnieku domām (Urbutis 1981: 18, 1. par.), sakne *gar-* saistāma ar **ger-*, sal. darbības vārdu *gerti* ‘dzert’, kas no senāka ‘rīt’.

K. Milēnbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ sastopamā informācija iekļauta arī LVDA (98), nosaukums nav kartografēts.

kārķis

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ iekļauts nosaukums *kārķis* ‘der Storch’ no Vilces, kas, iespējams, radies *kārnīs* ‘gārnīs’ un *stārķis* kontaminācijas rezultātā (ME II 196).

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ sastopamā informācija iekļauta arī LVDA (98), nosaukums nav kartografēts.

klabata

Metaforiskais nosaukums *klabata* ‘der weisse Storch’ K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ iekļauts no RLB Rakstu krājuma (ME II 207).

LVDA nosaukums *klabata* minēts no dažām atstatām Latvijas vietām, piemēram, Jeriem un Ezeres; nav kartografēts (LVDA 98).

krulla

Tikai K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas“ papildinājumos iekļauts nosaukums *krulla*, kas Vidzemes sēliskajās izloksnēs apzīmē gan dzērvi (Lubānā), gan stārķi (Meirānos) (EH I 659).

LVDA nosaukums *krulla* iekļauts no K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas“, nav kartografēts (LVDA 98).

melnsprāklis

Baltā stārķa nosaukums *meļņsprāklis* iekļauts K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ no RLB Rakstu krājuma (ME II 599).

Nosaukums iekļauts LVDA kā rakstu avotos fiksētais, nav kartografēts (LVDA 98).

parkšķis

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ iekļauts arī nosaukums *parkšķis* ar sarunvalodisko tulkojumu *Klapperstorch* no Jēkaba Dravnieka materiāliem (ME III 91).

LVDA nav minēts.

stark-, stārķ-, stork-

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ un tās papildinājumos iekļauti vairāki šķirkļi ar saknēm *stark-*, *stārķ-* un *stork-*. Šķirkli *stārka* dots variants *stārka* no Praulienas bez konkrētas nozīmes, kā arī ar vācisko ekvivalentu ‘der Storch’ nosaukums *stārka* no Raunas (Pētera Šmita materiāli) un Taurenes, variants ar krītošo intonāciju *stārka* no Liezēres, Suntažiem, Lizuma, Saikavas, Sausnējas (Jāņa Kauliņa materiāli), variants *starka* no Lubānas, *starks* — no Lielsalacas un Varakļāniem, *stārks* — no Valmieras,

leksēma *starks* iekļauta arī Magazīnās⁴ bez vietas norādes un Pētera Šmita pasaku izdevumā no Dzirciema. Variants *starķis* sastopams Alūksnē (no RLB Rakstu krājuma), Dzelzavā, Gulbenē, variants *starķis* — Drustos (J. Cīruļa vākumi), Zaubē, Āraišos, Skujenē, Rūjienā, bet variants *stārķis* — Suntažos un Meirānos (ME III 1045). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos variants *starķis* iekļauts vēl arī no Vecpiebalgas, Straupes un Vecsalacas, bet intonatīvais variants *starķis* — no Alsviķiem, Jaunlaicenes un Rankas (EH II 571).

Šķirkļi *stārka* arī iekļauti vairāki varianti. Sieviešu dzimtes variants *stārka* fiksēts Pļaviņās no krājuma „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” un „Filologu biedrības rakstiem”. Variants *stārks* pierakstīts Cesvainē, Džūkstē un Bērmuižā, bet *stārks* pārņemts no K. Ulmaņa vārdnīcas un fiksēts Purmsātos. Variants *stārķis* minēts no Lielsalacas, Kandavas un Dzirciema, *stārķis* — no Pļaviņām (pēc Filologu biedrības rakstiem). Šķirkļa ilustratīvajā materiālā minēts vēl *stārks* no krājuma „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” un Glikas Bībeles Psalmiem 104:17. Latvju dainās sastopams variants *stārka* (ME III 1051). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos leksēma *stārka* minēta no Pēterupes muižas, kā arī no Valmieras (no A. Bīlenšteina ierakstītiem vārdiem K. Ulmaņa vārdnīcas eksemplārā) (EH II 573). Varianta *stārks* izplatības areāls papildināts ar Bēni, Praviņiem un Džūksti, kā arī tas minēts Latvju dainās (EH II 573). Latvju dainās sastopams arī variants *stārķis* (EH II 573).

Šķirkļi *storķis* ‘der Storch’ minēts, ka šī leksēma pierakstīta Dundagā, Vandzenē, Nurmuižā un Lubezerē (ME III 1080).

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos ietverti arī vairāki stārķu mazuļu un jaunu stārķu apzīmējumi (ein Storchjunges): variants *stārcēns* iekļauts no Džūkstes (EH II 573), variants *stārcēns* — no Vecpiebalgas (EH II 571), *starķēns* — no Jāņa Jaunsudrabiņa darbiem (EH II 571), *starkulēns* — no Vestienas (pēc „Filologu biedrības rakstiem”) (EH II 571).

Pēc „Baltu valodas atlanta” prospektā iekļautās informācijas (BVA 99) latviešu *stārķis* un lietuviešu *starķas*, kā arī to varianti parasti tiek uzskatīti par ģermānismiem — aizguvumiem no vlv. *stark* (ME III 1045; sal. vlv. *stork* SL IV 414; Fraenkel II 897; Karulis 1992: 286; Smoczyński 2007: 597). Tomēr Vincs Urbutis, balstoties uz vārda plašo izplatību lietuviešu valodas izloksnēs, šo uzskatu apšaubā, norādot, ka vārds visdrīzāk ienācis caur latviešu valodu, nevis tieši no vācu valodas (Urbutis 2002: 18).

⁴ Vārdnīcā norādītais materiāls ņemts no Jelgavas skolotāja Pētera Zēvalda Birzgalē (*Linden*) pierakstīto vārdu saraksta, kas iekļauts Magazīnu 13. laidiena 2. burtnīcā.

Pēc LVDA datiem nosaukums *stārķis* izlokšnēs sastopams samērā plaši, taču nekur tas neveido zīmīgu areālu. Vairākiem novadiem raksturīgāki ir šī nosaukuma citi fonētiskie vai morfoloģiskie varianti. Zemgalē un Vidzemē samērā plaši izplatīti *starķis* un *starks*, Ziemeļkurzemē — *storķis* (LVDA 96–98).

stāks

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājums no Straupes ievietots šķirklis *stāks* ar *r* zudumu (EH II 573).

No šejienes tas iekļauts LVDA, nav kartografēts (LVDA 98).

stērga

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīca” sastopams arī stārķa nosaukums *stērga*, kas tur iekļauts no Grendzes pēc A. Becenberģera materiāliem (ME III 1063).

LVDA šis nosaukums nav minēts.

stikāns

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājums minēta leksēmas *stikāns* nozīme ‘stārķis’ no Kacēniem (EH II 578). Pamatsējumos fiksēts cita putna nosaukums ar aprakstošu skaidrojumu: ‘ein Wasservogel mit langen beinen und langem Schnabel (ūdensputns ar garām kājām un garu knābi)’ (ME IV 1066).

No minētajām vietām tas minēts arī LVDA, nav kartografēts (LVDA 98).

svēt-

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīca” un tās papildinājumos iekļauti vairāki šķirkļi ar sakni *svēt-*. Variants *svētainis* ‘der Storch’ minēts no Brizules, Lielzemes, Kursīšiem, Reņģes un Rūjienas (ME III 1154). Variants *svētelis* ‘der Storch (ciconia alba)’ fiksēts Leitīšniekos, Aizviķos, Apriķos, Lažā, Nīcā, Skrundā un Vērgalē, variants *svētelis* pārņemts no G. F. Stendera vārdnīcas ar norādi, ka sastopams tāmnieku izlokšnēs, un K. K. Ulmaņa vārdnīcas ar norādi, ka sastopams Rietumkurzemē. Tāpat variants *svētelis* reģistrēts Alsviķos. K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājums leksēma *svētelis* minēta arī no Vecpiebalgas un Snēpeles, bet *svētelis* — no Nīcas (EH II 617).

Variants *svētelis* minēts no Dunikas, bet *svētals* (no *svētuls?) — no Sarkanmuižas. Šai šķirkli iekļauts arī deminutīvs *svētelēns* (ME III 1155). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos šķirkli *svētelēns* iekļauts paskaidrojums, ka *svētelēns* nav nievājošas nokrāsas deminutīvs no *svētelis*; tas ir stārķu mazulis resp. jauns stārķis (EH II 617).

Šķirkli *svētputns* ‘der Storch’ šis variants norādīts no Rudbāržiem, Alsungas, Jūrkalnes un Kuldīgas, variants *svētsputns* iekļauts no J. B. Fišera pētījuma (ME III 1156).

Šķirkli *svētulis* tikai trešā nozīme ir stārķa nosaukums ‘der Storch’, kas pierakstīts Ērgļos, Zaļeniekos un Krustpilī (ME III 1156).

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” papildinājumos šķirklim *svētenis* pievienota otrā nozīme ‘der Storch’, kas fiksēta Bilskā (EH II 617).

Arī šķirkli *sventelis* ir minēta otrā nozīme ‘der Storch’ variantam *sveñtelis* no Valtaiķiem (EH II 615).

Pēc „Baltu valodu atlanta” prospektā (BVA 101) minētā, nosaukumi ar komponentu *svēt-*, iespējams, atvasināti no adjektīva *svēts*, taču iespējams, ka šim vārdam ir senāka cilme un tas saistāms ar **svēts* ‘gaišs, balts’ (Karulis 1992: 336).

Pēc LVDA datiem kompaktā areālā Kurzemē (izņemot Ziemeļkurzemi) lieto nosaukumu *svētelis*, kas pazīstams arī Vidzemē un Zemgalē. Kurzemes vidienē nelielu kompaktu areālu veido arī nosaukums *svētputns* (arī *svētsputns*). Citi varianti ar sakni *svēt-* sporādiski reģistrēti Kurzemē (LVDA 96–98; 36. karte).

štarks

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas” pamatsējumos minēts šķirklis *štarks* no Zesas (ME IV 102).

LVDA nosaukumi ar sakni *štark-* fiksēti Latgales rietumu daļā un Augšzemē (LVDA 98; 36. karte).

tarks, tā(r)ks

Šķirkli *tařks* ‘starks, der Storch’ fiksēts variants *tařks* no Baldones un Zālītes, variants *tařks* — no Pāles, Lielvārdes (pēc K. K. Ulmaņa vārdnīcas) un Lēdmanes (ME IV 132). Šķirkli *tāks* ‘der Storch’ šis variants minēts no Lustes muižas (ME IV 144). Nosaukums *tārciņš* ‘der Storch’ iekļauts bez vietas norādes (ME IV 149).

Nosaukumi *tarks*, *tā(r)ks* LVDA reģistrēti atsevišķās vietās Vidzemē un Zemgalē (LVDA 98; 36. karte).

viestur-

K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā” iekļauti šķirkļi *viesturis* un *viesturs*, kuru otrā nozīme ‘der Storch’ minēta no Nīcas pēc J. Janševska darbiem (ME IV 671).

LVDA pieminēts no rakstītiem avotiem, nav kartografēts (LVDA 98).

zubur-, žubur-

Šķirkli *zubur(i)s* 'der Storch' atrodama norāde, ka nosaukums pārņemts no Elgera vārdnīcas un, ka acīmredzot tam jābūt ar *ž* (ME IV 749). Arī šķirkli *žuburis* 'der Storch' ir redzama tikai no citām vārdnīcām iekļautā informācija: *žuburis* — no G. Manceļa vārdnīcas „Lettus“ un K. Elversa vārdnīcas, *žuburs* — no K. K. Ulmaņa vārdnīcas (ME IV 828). K. Mīlenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcas“ papildinājumos iekļauta leksēma *žubure* no Barkavas (EH II 821).

LVDA nosaukums fiksēts tikai atsevišķās vietās Latgalē (LVDA 98).

žigur-, žīgur-

Šķirkļos *žīgurs* un *žīguris* atrodama norāde vismaz uz diviem pilnīgi atšķirīgiem putniem — zvirbuli un stārķi. Variants *žīgurs* 'ein Storch' pārņemts no K. K. Ulmaņa vārdnīcas ar izplatības areālu Augšzemē, variants *žīguris* 'ein Storch' — no J. Langes vārdnīcas (šis variants minēts arī no J. L. Fišera darba) (ME IV 809). Šķirkli *žīguris* variants *žīgurs* minēts no K. K. Ulmaņa vārdnīcas ar vietas norādi Augšzemē. Šeit kā ilustratīvais materiāls minēti arī atsevišķi tautasdziesmu varianti, kuros aprakstītais putns nav skaidri nosakāms (ME IV 813).

LVDA nav iekļauts.

žugure

Variants *žugure* fiksēts Lubānā (pēc izdevuma Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem) un Latgalē (Inflantijā), konkrēti minot Barkavu, Preiļus, Varakļānus un Viļānus, variants *žuguris* pārņemts no G. Manceļa vārdnīcas „Lettus“ un G. Elversa vārdnīcas, variants *žugurs* pārņemts no K. K. Ulmaņa vārdnīcas. Ilustratīvajā materiālā minēti A. Austriņa darbi un pasakas (ME IV 829).

Pēc „Baltu valodu atlanta“ prospektā norādītās informācijas (BVA 102) V. Urbutis (Urbutis 1981: 34) konstatējis, ka vārds *žugure* (sal. arī *žūguris*, *zugur(i)s* un *zubur(i)s*) ir aizgūts no lietuviešu valodas. Konstantina Sirvida pirmajā vārdnīcā fiksēta vārda *žugara* nozīme 'stārķis': *Czapała / Ardea. Garnis / žugara*. Mūsdienu lietuviešu izloksnēs šo vārdu lieto kā pejoratīvu personas apzīmējumam. Tas ir saliktenis no *žuvìs* 'zivs' un *gérti* 'dzert'.

LVDA leksēmas *žugure* un *žugure* veido samērā izteiktu areālu Latgalē (LVDA 98).

Latviešu valodas vārdnīcās nav sastopami atsevišķi 20. gs. otrajā pusē pierakstītie un LVDA iekļautie stārķa nosaukumi. Pirmkārt, tie ir no slāvu valodām aizgūtie lielākoties Latgalē fiksētie nosaukumi: *àists* (< kr. *aist*, bkr. *aist*), *bacàns*, arī *bacijans*, *bacjans*, *bacjons*, *bačans*, *bocjans* (< baltkrievu dial.

bacjan, bocjan, poļu bocian), bočaks, kaļests, arī kaļusts (< kr. apv. *kalist*), *kļikuns* (< kr. dial. *klikun*), *poļaks* (radies ar vārda nozīmes pārnesumu, sal. kr. *poljak* 'polis'), *žūrējs*. Otrkārt, ģermānismi: *klaperštoks*. Treškārt, no personvārdiem darinātie stārķa nosaukumi: *aīndrējs*.

5. Secinājumi

Latviešu valodas senajās vārdnīcās iekļautie stārķa nosaukumi norāda uz apzīmējumu daudzveidību. 17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcās iekļauti 15 stārķa nosaukumi ar fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem (sk. tabulu). Vairāki no šiem nosaukumiem ir citu putnu — dzērves un gārņa — nosaukumi. Pēc mūsdienu klasifikācijas Latvijā sastopamā pelēkā dzērve (*Grus grus*) ir dzērviu dzimtas sugas putns, tā ir lielāka par stārķi, ar garām melnām kājām un garu kaklu, apspalvojums gaišpelēks, galvas un kakla sānos balta josla, piere, rikle, kakla priekšpuse un spārnu gali melni. Pelēkā dzērve ir gājputns (LD II 30). Daudz plašāka ir gārņa dzimta, kurā ietilpst vidēji lieli līdz lieli bridējputni ar garām kājām, garu kaklu un knābi, kas dzīvo mitros, sekliem ūdeņiem bagātos biotopos (LD II 94). Dzēse ir zivju gārņa sinonīms, Nevar noliegt, ka visiem šiem putniem ir daudz kopīgu ārējo pazīmju — garas kājas, garš kakls un knābis.

Mūsdienu kopvalodā izplatītais nosaukums *stārķis* (aizgūvums no vlv. *stork*) ar tā fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem leksikogrāfiskajos avotos parādās 17. gadsimta otrajā pusē — K. Fīrekerā vārdnīcā, kas publicēta tikai 20. gadsimta beigās pēc diviem atšķirīgiem norakstiem, no kuriem vienā parādās variants *stohrks*, bet otrā — *stahrks*. 17. gadsimta beigās tas līdzās citiem nosaukumiem parādās E. Glikā Bībeles tulkojumos. Pēc „Seno tekstu korpusa“ datiem (senie.korpuss.lv) Bībelē fiksēts variants *stārks*. Iespējams, tieši no E. Glikā Bībeles teksta tulkojuma nosaukums *stārķis* resp. *stārks* ieviesies latviešu valodā. Ka šis latviešu valodā ir jauninājums, rāda paralēli lietotie vācu 'der Storch' citi nosaukumi, piemēram, *kohka dfehrwe* (Ijaba grāmata 39:16), kas varētu norādīt, ka vēl nebija ieviesies viens stārķa nosaukums un tulkotāji izmantoja sev zināmāko variantu.

Visnoturīgākie 17.–19. gadsimta latviešu vēsturiskajās vārdnīcās ir stārķa nosaukumi *žubure* un *žugure* ar fonētiskajiem un morfoloģiskajiem variantiem, kas 20. gadsimta otrajā pusē sastopami nelielā areālā Latgalē.

Nosaukumu daudzveidība bez skaidri izteiktiem izplatības areāliem varētu norādīt, ka virkne nosaukumu ir samērā jauni — attiecināmi uz 17.–18. gadsimtu. Ar šo laiku tiek skaidri datēta arī stārķa (pārsvārā melnā stārķa) uzturēšanās tagadējā Latvijas teritorijā.

Stārķa nosaukumu secība 17.–19. gs. latviešu leksikogrāfiskajos avotos

<i>bugure</i>	Lange 1773
<i>dzez-</i> , <i>dzēz-</i> , <i>dzes-</i> , <i>dzēs-</i>	Langijs 1685, Manuale, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872
<i>dzēstrs</i>	Ulmann 1872
<i>gandr-</i>	Langijs 1685, Manuale, Ulmann 1872, Brasche, Ulmann 1880, Waldemars 1872
<i>gārnis</i>	Elger 1683
<i>klabata</i>	Brasche, Ulmann 1880
<i>kokadzēva</i>	Elger 1683
<i>melnsprāklis</i>	Depkin IV, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II
<i>sandars</i>	Langijs 1685
<i>stārķ-</i> , <i>stark-</i> , <i>stork-</i>	Fürecker 1997, Fürecker 1998, Wörter-Büchlein 1705, Depkin IV, Elvers 1748, Lange 1773, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Kurmin 1858, Brasche 1875, Ulmann 1872, Brasche, Ulmann 1880, Waldemars 1872
<i>svētel-</i> , <i>svēts putns</i>	Langijs 1685, Manuale, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Brasche 1875, Ulmann 1872, Brasche, Ulmann 1880, Waldemars 1872
<i>žigur-</i> , <i>žīgur-</i>	Lange 1772, Lange 1773, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872
<i>žubur-</i> , <i>zubur-</i>	Mancelius Phr. 1638, Elger 1683, Langijs 1685, Manuale, Depkin IV, Elvers 1748, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872
<i>žugdre</i>	Manuale
<i>žugur-</i> , <i>zugur-</i>	Mancelius Phr. 1638, Fürecker 1997, Elger 1683, Langijs 1685, Manuale, Wörter-Büchlein 1705, Depkin IV, Elvers 1748, Lange 1773, Stender 1789 I, Stender 1789 II, Ulmann 1872

Vārdnīcās neietvertie lielākoties Latgalē fiksētie nosaukumi norāda, ka vārdnīcu autori pilnībā nepārzināja šai teritorijā sastopamos vārdus, kaut gan jau G. Manceļa „Phraseologia Lettica“ iekļautie *žubure* un *žugure* izplatīti tieši Latgalē. Iespējams, šo nosaukumu izplatības areāls 17. gadsimtā bija daudz plašāks. Nosaukumi ar *žīgur-* un *žīgur-* varētu būt J. Langes nepareizi interpretēta forma no *žugur-*, jo nevienā avotā nav izdevies konstatēt, ka par žiguru sauktu stārķi. Tas ir zvirbuļa nosaukums, kas samērā plašā areālā izplatīts Vidzemes ziemeļos un ziemeļaustrumos, kā arī Latgales ziemeļos.

K. Milenbaha un J. Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā“ un tās papildinājumos iekļauti gandrīz visi 17.–19. vārdnīcās minētie stārķa apzīmējumi,

atsevišķos šķirkļos izdalot vairākus fonētiskos un morfoloģiskos variantus. Tāpat reģistrēti vairāki okazionāli vai reti sastopami nosaukumi, piemēram, *cikoninš, krulla, parkšķis, stērga, stikāns, viesturs*.

Stārķa nosaukumu daudzveidība norāda uz putna (īpaši baltā stārķa) samērā nesenu ligzdošanu Latvijas teritorijā, kā arī uz tā nosaukumu rašanos un motivējošām pazīmēm: nosaukuma pielīdzināšana jau zināmu putnu nosaukumiem (*dzērve, gārnis, dzēse*), raksturīgu pazīmju iekļaušana nosaukumā (*klabata, melnsprāklis, parkšķis*), saistība ar mitoloģiskiem priekšstatiem (*svētelis, svēts putns*).

Avoti un literatūra

- Beseke, Johann Melchior Gottlieb. 1792. *Beitrag zur Naturgeschichte der Vögel Kurlands mit gemalten Kupfern, Nebst einem Anhang über die Augenkapseln der Vögel von Johann Melchior Gottlieb Beseke*. Mitau und Leipzig: gedruckt bey J. F. Steffenhagen.
- Brasche, Gustav. 1875. *Allererste Anleitung zum Gebrauch der lettischen Sprache für deutsche von G. Brasche*. I. Abteilung: Grammatik, II. Abteilung: Lettisch-Deutsches Lexikon, III. Abteilung: Deutsch-Lettisches Lexikon, IV. Abteilung: Geyspräche. Libau: Verlag von G. L. Zimmermann.
- Brasche, Gustav, Ulmann, Carl Christian. 1880. *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brasche*. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch mit Zugrundelegung des von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann zurückgelassenen Manuscriptes bearbeitet von Gustav Brasche, Pastor emer. Riga u. Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co.
- BVA = *Baltu valodu atlants. Prospekts*. Rīga: LU latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- Depkin IV = Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch 4*. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2008 [1704].
- EH = Endzelīns, Jānis, Hauzenberga, Edite. *Papildinājumi un labojumi K. Mülenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai“* Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.
- Elger, Georgius. 1683. *Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum*. Opus posthumum. R.P. Georgii Elger ... Vilnae.
- Elvers, Caspar. 1748. *Liber memorialis Letticus, Oder Lettisches Wörterbuch, Sowohl Für die Einheimischen als Fremden / Anstat eines Lexici eingerichtet / Und allen denen zum Besten die in diesem Lande in Kirchen und Schulen Gott und ihren Nechsten dermahleins dienen / oder sonsten ihr Handel und Gewerbe treiben wollen, zu einem dienlichen Unterricht mitgetheilet von Caspar Elvers, Past zu St. Joh. und des Stadt Consistorii Assessor. Cum Gratiā & Privilegio Sac. Imper. Majest. Russ. Riga, 1748*
- Fischer, Jacob Benjamin. 1778. *Versuch einer Naturgeschichte von Livland, entworfen von J. B. Fischer*. Leipzig: verlegt Johann Gottlob Immanuel Breitkopf.

- Fraenkel = Fraenkel, Ernst. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, 1–2, Heidelberg: Carl Winter–Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955–1965.
- Fürecker 1997 = Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker. — Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997.
- Fürecker 1998 = Christoph Füreckers Candidat des Predigtamts in Kurland lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil A–P, zweyter Theil R–Z. — Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998.
- Janaus, Māra. 1995. Janaus, Māra. Melnais stārķis. *Latvijas daba. Enciklopēdija. 3. sēj. Kod–Miķ.* Atb. red. Guntis Kavacs. Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1995, 217–218.
- Janaus, Māra. 1999. Janaus, Māra. *Latvija — stārķu zeme*. Rīga: Latvijas Zinātnes un dialoga centrs, 1999.
- Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 1–2. Rīga: Avots.
- Kurmin, Jan. 1858. *Słownik polsko łacinsko lotewski*, ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina. Wilno.
- Lange, Jacob. 1772. *Vollständigiges Lettisches Lexicon, samt angezeigten verfchiedenen Provinzialdialekten in Lief- und Kurland*. Schloß Ober=Pahlen.
- Lange, Jacob. 1773. *Lettijch-Deutfcher Theil des volltändigen Lettischen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stammwörter diefer Sprache samt ihren Abftämmigen, fondern auch die feltene, nur in gewißen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeigt werden*. Schloß Ober=Pahlen.
- Langijs 1685 = *Lettijch-Deutfches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutfcher Sprachen gezeigt vnd erkläret werden*. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiefen wird zur Erlernung der Lettischen Sprachen leichtlich zukommen, getjtellet vnd außgegeben von Johanne Langio, Paftoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. — *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāna Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pec manuskripta fotokōpijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese. Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- Lavrinoviča, Ilze. 2016. Lavrinoviča, Ilze. Stārķis — svētelis vai tomēr negants gaļēdājs? [Māras Janaus atziņas]. *Latvijas Avīze*, 13. septembris 2016 <https://www.la.lv/starkis-svetelis-vai-tomer-negants-galedajs>
- LD II = *Latvijas daba. Enciklopēdija, 2 Don–Kņ.* Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1995.
- LVDA = *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Rīga: Zinātne, 1999.
- Mancelius Lettus 1638 = *Das ift Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; / Allen vnd jeden Außheimifchen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischem Liefflande bleiben / vnd fich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIUM MANCELIVM Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].*

- Mancelius Phr. 1638 = *PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ift: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache.* Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELIUM, Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum &c. Ander Theil. Diefem ift beygefüget das Spruchbuch Salamonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder/ 1638.
- Manuale = *Manuale Lettico-Germanicum* 1–2. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- Mažiulis, Vytautas. 1988. Mažiulis, Vytautas. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas, 1. A–H.* Vilnius: Mokslas, 1988.
- ME = Kārļa Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis Jānis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1990. Sabaliauskas, Algirdas. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas, 1990.
- SL = Schiller, Karl; Lübben, August. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, 1–5. Bremen: Verlag von J. Kühnmann's Buchhandlung, 1875–1880; 6, Bremen: Verlag von Hinricus Fischer, 1881.
- Smoczyński, Wojciech. 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Stender 1789 I–II = *Letisches Lexikon.* In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender, Präpofitus emeritus zu Selburg, Paftor zu Selburg und Sonnaxt, und der k. d. G. zu Göttingen M. Mitau, gedruckt bey I. F. Steffenhagen, Hochfürftl. Hofbuchdrucker [1789]
- Toporov, Vladimir N. 1979. *Prusskij jazyk. Slovar'.* E–H. Moskva-Leningrad: Nauka.
- Ulmann, Carl, Cristian. 1872. *Lettifches Wörterbuch.* Erfter Theil. Lettifch-deutfches Wörterbuch von Biſchof Dr. Carl Chriftian Ulmann, Riga.
- Urbutis, Vincas. 1981. *Baltų etimologijos etudai.* Vilnius: Mokslas.
- Urbutis, Vincas. 2002. Pastabos dēl latvių kalbos atlase aiſkinamų žodžių kilmės. *Baltistica* 36(1). 5–18.
- Waldemars 1872 = *Krievu-latviešu-vācu vārdnīce.* Москва: Tautas Apgaiſmoſanas Ministerija, 1872.
- Wörter-Büchlein 1705 = *Wörter-Büchlein / wie Etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch / Schwedisch / Polnisch und Lettisch / zu benennen feynd.* Riga (1705) (Atkārtots izdevums: „Wörter=Büchlein“ Vārdnīciņa, kā dažas parastas lietas tiek dēvētas vācu, zviedru, poļu un latviešu valodā. 1705. gadā Rīgā iznākušas vācu, zviedru, poļu-latviešu vārdnīcas faksimīliespiedums. Ar P. Vanaga komentāriem un latviešu vārdu indeksu. Stokholma: Memento, 1999.)

Iļga Jansone
Latvijas Universitātes
Latviešu valodas institūts
Akadēmijas laukums 1, Rīga, Latvija
ilgajan@lza.lv

SUMMARY

Stork (German *Storch*) in Latvian Lexicographic Sources

Ilgā JANSONE

The article provides an insight into the lexicographic sources of the 17th–19th century, as well as the names of the stork included in the K. Mühlenbach and J. Endzelīns' *Latviešu valodas vārdnīca*.

In the ornithological literature, reliable evidence of the presence of storks in the territory of Latvia can be found from 18th century publications, but it is mentioned that the black stork has been found in Courland even earlier.

Latvian historical dictionaries of 17th–19th century contain 15 names with phonetic and morphological versions. G. Mancelius *Phraseologia Lettica* had already recorded the names *žuguris* and *žuburis*, which also appear in most later dictionaries. The common name for stork (borrowed from Middle Low German *stork*) with its phonetic and morphological variants appears in lexicographical sources in the second half of the 17th century — in K. Fürecker's dictionary, published only at the end of the 20th century after two different transcripts, in one of which appears *stohrks* and in the second — *stahrks*. At the end of the 17th century, it appeared, among other names, in E. Glück's translations of the Bible. In addition, the names of the stork are found in dictionaries, which coincide with the names of other birds, such as *kokadzērve*, *gārnis*, *dzēse*. Some stork names include bird-specific features, such as *klabata*, *melnsprāklis*. The names *svētelis* and *svētputns* (*svēts putns*) reveal a connection with mythological notions. The names *žigur-* and *žigur-* could be a misinterpreted form of J. Lange from *žugur-*, because no source has been able to state that storks would be called *žigurs*. It is the name of a sparrow, which is distributed in a relatively wide area in the north and northeast of Vidzeme, as well as in the north of Latgale. The stork name *sandarts* recorded in J. Langius dictionary could also be a mistake. Other 17th–19th century dictionaries mention the names *bugure*, *dzēstrs* and *žugdre*.

K. Mühlenbach and J. Endzelīns' *Latviešu valodas vārdnīca* include almost all the terms for stork in the dictionaries, distinguishing several phonetic and morphological variants in separate entries. A number of occasional or rare names have also been registered, such as *cikonīņš*, *krulla*, *parkšķis*, *stērga*, *stikāns*, *viesturs*.

The diversity of stork names indicates a relatively recent nesting of a bird (especially a white stork) in the territory of Latvia, as well as the emergence and motivating features of its names: assimilation of the name to the names of already known birds (*dzērve*, *gārnis*, *dzēse*), inclusion of characteristic features in the name (*klabata*, *melnsprāklis*, *parkšķis*), connection with mythological notions (*svētelis*, *svēts putns*). This hypothesis is also confirmed by the fact that the names of the stork mostly do not form compact dialectal areas.